

ELS DARRERS SIS MESOS DE GUERRA
A TARRAGONA I COMARCA

Jordi Piqué Padró

Introducció

El dia 29 de gener de l'any 2009, convidat pel Consell Comarcal del Tarragonès i emmarcada en els actes de commemoració del 70è aniversari de l'acabament de la Guerra Civil a Tarragona, se celebrà aquesta conferència que, posteriorment, es va repetir en algunes localitats de la comarca, comptant amb el suport del Memorial Democràtic.

El tema tractat ha estat el darrer període de la Guerra Civil espanyola, guerra provocada, cal recordar-ho sempre, per la rebel·lió d'uns militars contra el règim de la República, legítim i democràtic.

L'objectiu no és exposar un relat cronològic dels fets que van succeir durant els darrers sis mesos de la Guerra Civil, és a dir, entre l'estiu de 1938 i el 15 de gener de 1939. El propòsit és explicar com va degenerant la situació general de la rereguarda a partir de l'estiu de l'any 1937 fins arribar a unes condicions extremes sis mesos abans de l'acabament de la guerra. Veure com diferents factors aniran influint progressivament i de forma cada cop més negativa en la percepció col·lectiva de la població. En definitiva, com i perquè la rereguarda, ja estava derrotada sis mesos abans de l'entrada de les tropes franquistes el 15 de gener de 1939.

Més enllà del dolor físic o del dolor psíquic que pot sentir un ésser humà, tant per les ferides i malalties com per la pèrdua de familiars i amics, dolors que, òbviament, n'hi va haver durant la guerra, i molt, hi haurà dos patiments més que colpejaran de forma constant la rereguarda: la fam i la por.

La fam, entesa com el sofriment general produït per l'extrema escassetat d'aliments. La por, l'aprensíó que es té de què a un mateix o als teus esdevingui algun mal. La por és una sensació que ens podem imaginar, poc o molt, en un moment o altre, tots n'hem tinguda, però la sensació de gana, crec que som incapaços d'imaginar-nos-la sinó l'hem patida mai.

Bé, doncs, des de final d'estiu de l'any 1937 i fins al gener de 1939, és a dir, durant més de setze mesos, la fam i la por seran dues constants que aniran augmentant progressivament fins a torbar l'ànim de la població civil de la comarca del Tarragonès. Però dues constants, la fam i la por, aniran augmentant i s'abatran sobre la població, portant-la durant els últims sis mesos de guerra cap a una desmoralització definitiva.

L'esquema de l'article és, en primer lloc, i en relació a la fam, veure, d'una banda, l'actuació de l'administració civil republicana que intentarà sense èxit resoldre l'escassetat de proveïments i, per l'altra, els efectes que sobre la població va tenir la manca d'aliments i la desnutrició.

En segon lloc, i en relació amb la por, em referiré a l'arribada d'un allau de refugiats, al resultat dels bombardejos indiscriminats sobre la població civil i a la mobilització militar general.

Finalment, es tracten les mesures que adoptaran les autoritats militars i civils per implantar una moral oficial de resistència davant d'una situació totalment adversa. Tanmateix, malgrat tot, com veurem, el resultat final serà la desmoralització total i absoluta.

La fam

La política de proveïments després de maig de 1937

Des dels inicis del conflicte, el control del govern rebel de Burgos s'estengué sobre un espai geogràfic molt més ric en producció agrícola i ramadera que no pas la zona de l'Espanya

republicana, més industrialitzada. Aquest fet marcarà durant tota la guerra l'escassetat d'articles alimentaris a les regions controlades pels republicans. Una escassetat que a Catalunya, per l'elevada densitat de població i l'arribada de masses de refugiats es patirà amb més virulència, especialment en els nuclis urbans.

Qui controlava la política de proveïments? És a dir, qui controlava el subministrament, la distribució i la venda a preus taxats del mercat oficial? Inicialment, la revolució va comportar que tant la distribució dels articles com les operacions d'importació i exportació quedessin en mans dels ajuntaments. Després dels fets de Maig passarà sota control de la Generalitat i, finalment, cap a finals de l'any 1937, del Govern de la República. A la comarca, el control dels proveïments estarà en mans de la Junta de Proveïments, sota la direcció d'un delegat nomenat per la Direcció General de Proveïments del Govern de la República. A banda de qui era la competència, el que interessa és que des de l'octubre de 1937 fins al final de la guerra s'observarà un progressiu empitjorament de l'abastament de la comarca que arribarà a una situació extrema en els últims sis mesos.

Pel que fa als articles que s'importen, que eren bona part dels que es consumien, el tràfic marítim al port de Tarragona durant l'últim trimestre de 1937 es reduirà en un 50% i durant tot l'any 1938 ja no registrarà cap operació d'exportació i les importacions de queviures es reduiran a poc més de 5.700 tones de blat. Era la conseqüència lògica dels repetits bombardeigs sobre la zona portuària i de l'assetjament marítim del litoral català. La distribució de queviures per part dels organismes oficials s'anirà reduint considerablement fins a situar-se, durant molt de temps, per sota dels mínims que asseguraven la subsistència i patirà un descens progressiu i constant des de novembre de 1937 fins a desembre de 1938.

Resumint, cal assenyalar que el mes de maig de 1938, llevat del racionament esporàdic d'unes mínimes quantitats de lleties, cigrons, arròs i fesols, gairebé només es lliurarà farina per a l'elaboració del pa. Els mesos de juny i juliol, a banda de la farina, es repartiran unes 120 tones de patates. Després, durant cinc mesos i mig, des de l'agost de 1938 fins el gener de 1939, només se subministrarà farina.

Però l'escassetat o inexistència absoluta d'alguns articles de consum ja venia de lluny. La llet i el sucre, per exemple, seran subministrats per última vegada en quantitat suficient a finals d'octubre de 1937. El sabó, element indispensable per a la higiene personal, no serà subministrat a partir de la segona quinzena d'octubre de 1937. El tabac, considerat com un article imprescindible pels consumidors habituals i que esdevindrà un article molt valorat en l'intercanvi, es vendrà per última vegada el dia de Nadal de 1937. Un altre article tradicional de la dieta popular, el bacallà, va veure suspès el seu subministrament el març de 1938. La carn congelada o en conserva, l'única que hi havia, desapareix entre abril i maig de 1938. L'escassetat o la inexistència dels articles assenyalats només és una mostra de la situació crítica de desproveïment general que patia la població.

El gener de 1938, quan encara faltava un any per a la fi de la guerra, l'alcalde de Tarragona adreçarà una carta al Director General d'Abastiments de la República demanant l'assortiment *«al menys, del més indispensable, ja que sols queden [queviures] per a la setmana que ve»*. En la reunió de la Comissió de Govern del 25 de febrer, es manifestarà la necessitat imperiosa de cercar queviures ja que *«en vuit dies sols s'han repartit 100 grams de lleties per persona i això és una quantitat insuficient per a viure, constituint ja un problema d'Ordre Públic»*. En el Ple del 8 d'agost, es manifestarà la queixa *«del poc racionament que s'ha donat a la població civil ja que fa un mes que no s'ha repartit res»*.

Però, a més a més de la manca de queviures, el que també actuava com a un element desmoralitzador eren les diferències i els privilegis que es donaven, principalment respecte als militars. A inicis de setembre de 1938, tots els consellers municipals entenen que, per eliminar les desigualtats existents en el proveïment de la població, cal que les forces armades aquarterades a la rereguarda no gaudeixin d'un tracte diferenciat respecte a la resta de ciutadans.

Era necessari, com deien des de l'ajuntament *«evitar el mal efecte moral que produeixen aquestes diferències»*.

La pressió social provocada per la insuficiència d'aliments obligarà els dirigents locals a endurir les sancions contra els especuladors i els infractors i, com a mesura exemplar, els diaris publicaran els noms i cognoms dels sancionats. En ocasions, però, els casos de frau i robatori implicarà a càrrecs polítics, funcionaris i personal de la Intendència Militar. Una situació que servia com a justificació moral a tota una població que es veurà obligada a realitzar petites operacions il·lícites, no pas amb l'objectiu d'enriquir-se sinó amb el lícit desig d'assegurar-se la subsistència.

Les autoritats locals s'hauran d'enfrontar directament amb determinats col·lectius de treballadors relacionats amb el sector dels aliments, com flequers, pescadors, xocolaters i pagesos. El pa, eix al voltant del qual girava la dieta popular, esdevindrà un article de consum d'importància cabdal en uns moments de desabastiment general. Les cues davant dels forns, la progressiva pèrdua de qualitat i els rumors que anunciaven la seva mancança o denunciaven les irregularitats i privilegis de la seva distribució, eren uns factors que incidien directament en la percepció col·lectiva de la població. Una població cada vegada més sensibilitzada i afectada per la manca de queviures i l'augment meteòric dels preus. Les autoritats, amb l'objectiu de mantenir la pau social de la

rereguarda intentaran mantenir el preu polític del pa i tindran cura del subministrament, més o menys regular, de la farina.

El 6 de novembre de 1937, quan encara faltaven catorze mesos per a l'acabament de la guerra, el Comissari de la Generalitat cursava tres telegrams adreçats, respectivament, al President de la Generalitat, al Conseller de Proveïments i al Director General de Proveïments. El text reflecteix la tensa situació que viu la població com a resultat de la inexistència de pa: «*Manca absoluta pa des de fa 10 dies, amenaça provocar greu conflicte possibles alteracions Ordre Públic. Organitzacions obreres disposades a plantejar vaga general dilluns*». Una vaga general, enmig d'una guerra.

A la insuficiència del subministrament oficial de farina s'hi afegia la sustracció de pa a gran escala, més de 12.000 racions que després eren venudes en els pobles de les rodalies a 5 pta./kg., quan el preu oficial a Tarragona era d'1 pta./quilo. Malgrat tot, a partir del mes de març de 1938, gràcies al control municipal, s'aconseguirà repartir pa entre la població de forma més o menys regular, aproximadament entre uns 50 grams al dia per persona.

Un dels pocs articles de consum que depenien exclusivament de la producció autòctona era el peix. Per a evitar l'augment abusiu del preu, el mes de setembre de 1937, la Generalitat regularà el preu màxim de venda. La resposta, insòlita, si pensem que estem enmig d'una guerra, va ser que tant els pescadors com les venedores de peix del mercat es declararen en vaga. Quan tornen a la mar, descarregaran el peix en altres platges del litoral per a defugir els preus regulats i vendre molt més car en el mercat negre. Enmig del conflicte, *Llibertat* manifestava el següent:

«Els pescadors s'han convertit en pertorbadors de la vida ciutadana. Això sembla que és motivat per no estar d'acord amb els preus que ha disposat el Govern. Però el

que no es pot tolerar ni acceptar és que per a protestar o per a reunir-se no vagin a la mar. La ciutat està mancada d'articles alimentaris per a poder substituir el peix. Aquest fet té una gravetat extraordinària ja que referma la manca de disciplina a la rereguarda».

Segons el periodista Lluís de Salvador:

«Era impossible d'evitar que tot això es traduís en un sentiment de forta repulsa popular contra els pescadors, als quals era atribuïda en gran part la veritable fam que patia una bona part de la classe treballadora (...). Els pescadors en contribuir a augmentar les privacions i la desmoralització de la rereguarda, treballaven inconscientment contra la seva pròpia perdició».

Al llarg de l'any 1938, l'ajuntament intervindrà el subministrament de gas-oil a les barques com a mesura per exigir el lliurament del peix pescat a Tarragona i per tal d'evitar la desviació cap a altres pobles o ciutats, es cursaran denúncies i es demanarà més vigilància. Tot serà inútil. Hi haurà poc peix i el que hi havia era massa car.

Un altre conflicte amb el qual s'enfrontaran les autoritats municipals serà el robatori de xocolata de la fàbrica Ortí Piera, empresa que rebia sucre i cacau de l'ajuntament. El març de 1938, des del govern municipal es denuncia que els 40 obrers sostreuen diàriament 80 kgs. de xocolata, dos quilos per cap al dia, una quantitat exagerada que provoca l'escassetat d'aquest article entre la resta de la població. Malgrat tot, el problema no es resoldrà.

El proveïment de verdures i fruits del camp dels voltants de la ciutat també escaparà a tot control. A mitjans d'agost de 1938, la verdura es ven «descaradament» en els propis masos eludint la distribució en els llocs autoritzats que obliguen a vendre-la a preus taxats. Segons els consellers municipals, aquest fet manté a la població «en un estat d'excitació que podria

tenir conseqüències que tots lamentaríem». Tanmateix, la venda o l'intercanvi en els masos continuarà fins al final de la guerra.

El desabastiment de la ciutat que es començarà a notar cap a finals de 1937 i que posteriorment s'agreuja i es generalitzarà a tots els articles de consum col·locarà els dirigents municipals en una situació d'impotència.

Tots els col·lectius o sectors socials relacionats directament o indirecta amb la producció, distribució o comercialització de queviures estendran una gran xarxa de complicitats que possibilitarà el frau i la circulació il·legal de proveïments. Així doncs, existia una divisió objectiva de la societat entre els que més o menys podien anar menjant i els que patien gana, la societat es dividirà en un sector que per disposar de mitjans econòmics o d'una situació de privilegi, com els pagesos i els pescadors, podran aconseguir aliments i una majoria de la població que, guiada per l'instint de supervivència, amb imaginació i picardia intentarà apaivagar la seva fam, com sigui.

Mesures per a poder menjar

Davant la insuficiència dels queviures racionats, especialment greu durant l'any 1938, la població haurà assegurar-se la subsistència al marge del sistema oficial establert de quatre maneres diferents: 1) mitjançant l'adquisició d'aliments en el mercat negre pagant uns preus desorbitats, 2) recorrent a la barata com a sistema d'intercanvi, 3) amb el frau en les targetes de racionament i les receptes mèdiques, o bé 4) la substitució dels aliments d'ús corrent per altres aliments de qualitat inferior.

- 1) Per defugir el control dels preus taxats bona part de les subsistències seran distribuïdes en el mercat negre. Tenint en compte que amb els queviures racionats no n'hi havia prou, durant l'any 1938 la major part dels aliments havien de ser adquirits en el mercat negre. Veiem, com exemple, la

diferència de preu entre 1936 i l'inici de 1939 dels següents articles: Patates 0,35 a 30; pomes 2,50 a 14; vi 0,40 a 7,50; cigrons 1,15 a 60; oli 1,90 a 250; ous 3,60 a 225 pessetes.

- 2) El sistema d'intercanvi, la barata, s'esdevindrà habitual en el segon semestre de 1938. Vegem alguns exemples d'intercanvi realitzats durant l'any 1938 que mostren la manca d'alguns articles com l'oli i el tabac i, per tant, la seva sobrevaloració:

1 litre d'oli:	12 cols / 600 grs. de carn de conill / 10 litres de vi / 8 ous /
1 parell d'espardenyes:	25 kgs. de moniatos / 1 litre d'oli
1 quilo de sardines:	8 litres de vi
1 paquet de tabac:	1 pot de llet
1 paquet de cigars caliquenyas:	10 kgs. d'arròs
1 «mataquintos»:	0,5 quilo de pa
1 tall de cabell i afeitat:	1 ou

- 3) El frau. El setembre de 1937, l'alcalde de Tarragona apel·lava al civisme dels ciutadans denunciant que mentre que el cens de la ciutat no ha sobrepassat mai els 35.000 habitants es comptabilitzen més de 42.000 targetes de racionament, és a dir n'hi havia en circulació 7.000, de falses. D'altra banda, les receptes mèdiques que asseguraven i faciliten el subministrament de llet, sucre i carn de gallina pels infants i els malalts també seran duplicades i falsificades. Tot plegat, un frau que ja no es podrà solucionar durant tot el període.
- 4) La substitució d'articles de consum tradicionals per altres articles de qualitat inferior o sucedanis. En primer lloc, la

desaparició de la carn bovina i ovina serà substituïda pel consum de carn de cavall, carn congelada i cansalada de porc. El moniato substituirà la patata, la garrofa es cuinarà a la brasa o com a sucedani de la xocolata i el cafè.

En ocasions, l'aprofitament màxim d'un sol producte possibilitava l'elaboració de tres plats: *«Recuerdo que en una tienda compramos una escarola y de esta hacíamos tres comidas: las hojas más verdes las hervíamos y luego fritas parecían espinacas. Del caldo que dejaba hacíamos sopas si teníamos pan y si no nos lo bebíamos y de las hojas más blancas nos hacíamos ensalada»*.

Davant l'empitjorament dels proveïments, alguns articles de la premsa proposaran amb resignació diferents solucions. La més ingènua, potser, és l'exposada a l'article *«Contra el hambre»* en el qual s'explica l'existència de casos de dejú voluntari que han resistit de set a vuit setmanes:

«Ayunando voluntariamente también podemos contribuir a ganar la guerra, ya que así, además de facilitar la labor del gobierno, ofrecemos lo indispensable a los que en la línea de fuego, lo entregan todo por la libertad».

Amb una actitud menys «numantina», la secció *«A remarcar»* del *Diari de Tarragona* constatarà l'augment en la venda de begudes alcohòliques per a ser consumides al domicili, *«en ser interrogats els compradors sobre els motius d'aquesta esporàdica afició, han manifestat que la beguda els fa més suportables moltes preocupacions, especialment les que fan referència al problema dels queviures»*. També es publicaran receptes de guerra en la secció *«El plat del dia»*, entre les quals trobem la «Xocolata del burro» a base de garrofes i la «Sopa de rap, sense rap» amb els següents ingredients: avellana, pa sec i sofregit de greix i alls.

Un important sector de la població es veurà, empès per la gana, a recórrer els camps per recol·lectar plantes i herbes comestibles. Destaquen els *llicsons* (anteriorment utilitzats com a menjar per als conills), els *colitxos* (herba de tronc dret,

Paper moneda editats per l'Ajuntament de Tarragona. Font: Fons Joan Micó Coca. Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona (AHCT).

Segell de la Junta de Defensa Passiva de Tarragona. Font: Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona (AHCT).

bullida com a verdura), la *cosconilla* (amanida com a enciam), les *borraines* (que es menjaven enfarinades i fregides) i el *fonoll*. La substitució de determinats medicaments per herbes medicinals també serà un canvi obligat.

A més de la l'escassetat d'aliments, cal esmentar també la falta d'altres articles de primera necessitat. Abans m'he referit a la carència de sabó, però també dels combustibles necessaris per cuinar, escalfar o il·luminar. L'únic que quedava era el carbó vegetal que es produïa a les comarques tarragonines, però que patirà un augment del 130 % en el seu preu.

D'altra banda, a començaments del mes d'abril de 1938 les tropes de l'exèrcit rebel havien ocupat el curs alt dels rius Segre i Noguera Pallaresa controlant la zona on s'ubicaven les principals centrals hidroelèctriques del país. Les restriccions del fluid elèctric, s'agreuaran i seran més freqüents. Els efectes de la manca de fluid elèctric comportava la paralització de les obres subterrànies dels refugis, dels motors de la Col·lectivitat del Pa, dels aparells i estufes de les clíniques i dispensaris, la inutilització de les cambres frigorífiques i fàbriques de gel... A les cases, l'alternativa eren els llumets d'oli i les espelmes, que de 10 cèntims passaran a 1,50 ptes.

Els efectes desmoralitzadors sobre la rereguarda a causa de l'escassetat d'aliments és prou evident amb tots els factors que hem vist. Però, si més no, el que també descoratjava profundament la població era la percepció de la impotència de les autoritats per controlar l'augment dels preus, la pervivència de les diferències de classe entre aquells que podien pagar els queviures en el mercat negre —classes benestants i nous rics sorgits del procés especulatiu— i els que no disposaven de diners suficients, així com també, l'aparició d'una nova classe de privilegiats que pel fet d'ocupar un càrrec polític, públic o militar gaudien d'una situació preferent.

El diari *Llibertat* manifestava el sentiment popular que reclamava menys paraules i més menjar:

«Avui ni els mítings ni les conferències interessien. El que cal portar són queviures. De paraules més o menys agradables no en viu ningú. Els estómacs s'omplen d'un altre producte que res té que veure amb la xerrameca. Potser les conferències i els mítings només serveixen per a debilitar els cervells que avui no van alimentats necessàriament. Amb una conferència per a després fer un acurat repartiment de queviures potser guanyariem prestigi i augmentarien els simpatitzants i aleshores tothom voldria anar a escoltar — millor dit — a rebre els productes que allí es repartirien»

La por

Els refugiats

L'emplaçament del front de guerra en terres aragoneses durant l'agost de 1936, que es mantindrà gairebé inalterable fins a inicis de 1938, allunyarà l'escenari bèl·lic de les terres catalanes. Aquesta situació geoestratègica de rereguarda possibilitarà l'acollida d'onades de refugiats que provenien del Madrid assetjat i bombardejat o de les zones ocupades successivament per l'exèrcit rebel, principalment d'Andalusia i del Nord.

A finals de 1936, es registrava a Catalunya la presència de 300.000 desplaçats, el setembre de 1937 es reconeixia la presència de 450.000 desplaçats, el mes de març de 1938 ja eren 700.000 i a finals de novembre de 1938 ja se superava el milió de persones. Per tant, podem dir que cap al final de la guerra, a la rereguarda catalana s'hi va emparar una massa de refugiats que representava més d'un 33% de la població total de Catalunya.

Aquest contingent humà —la majoria nens, dones i vells que tenien altres costums i parlaven una llengua diferent— havia

de comportar una problemàtica múltiple que s'afegia i augmentava la pròpia de la rereguarda catalana: escolarització, alimentació, roba, allotjament, higiene i salut. L'acollida d'aquesta massa de refugiats serà una de les principals mostres de solidaritat de Catalunya envers la resta de l'Espanya republicana.

A inici d'octubre de 1936, es constituirà el Comitè Comarcal d'Ajut al Refugiat amb la funció de coordinar l'actuació de les diverses organitzacions que acullen els refugiats procedents de zones de guerra. Primer, vindran nens de Madrid i d'Astúries que la premsa no qualificarà com a refugiats i dirà que es troben de colònies d'hivern, que *«passaran una temporada entre nosaltres»*.

El 13 d'octubre, sense notificació prèvia oficial, aparegueren al port de Tarragona dos vaixells portuguesos: el transatlàntic *«Nyassa»* que anava escortat pel destructor *«Douro»*. La càrrega, sota l'estreta vigilància de 62 policies portuguesos, era de 1.437 persones que havien fugit de Badajoz abans de la sagnant ocupació de la ciutat per les tropes de l'exèrcit rebel. Només hi havia 160 dones i 50 nens. Tot i que una part dels homes marxaran cap al front de Madrid, d'altres es quedaran a la ciutat. El rebuig contra aquests homes refugiats que, tot i estar en edat militar, continuen a Tarragona queda prou palès en l'article publicat per *Llibertat*:

«Refugiats entre els quals n'hi ha que insulten grollerament els companys tarragonins pel fet d'ésser catalans, que diuen a llurs infants que tenim l'obligació d'alimentar-los a base de «pollo», quan la seva festa major abans del 19 de juliol era sentir l'olor d'arengada, que «fan desaparèixer» les robes i objectes dels llocs on estan instal·lats i que s'escapen covardament de Madrid i en arribar a Tarragona exigeixen pisos degudament amoblats, que tenen el cinisme de dir als regidors que ells tenen dret a cobrar

un jornal de 10 pessetes, sense reparar en mitjans, encara que sigui precís enviar a tots els tarragonins al front de combat».

A banda del trasbals que patí la societat tarragonina (només tenia 30.000 habitants) per la impossibilitat d'integrar un nombrós i homogeni grup de refugiats amb hàbits força diferents, cal tenir en compte, també, l'efecte de les explicacions i vivències personals narrades per aquests repatriats en referència a la ferotge repressió aplicada per l'exèrcit sollevat. El testimoni directe dels repatriats dibuixa el terrorífic retrat d'un exèrcit «feixista» cruel i sanguinari, disciplinat i ben equipat que avança victoriós cap a Madrid. Els refugiats estenien i encomenaven la por.

A les darreries de l'any 1936, Tarragona concentrava un total de 1.097 refugiats i repartits entre els pobles de les comarques n'hi havia 367.

L'ocupació de Màlaga i Almeria per part de l'exèrcit rebel el febrer de 1937 provocarà una nova onada de refugiats del sud-est d'Andalusia, més de 2.300 que seran distribuïts entre la ciutat i les poblacions de la comarca. A partir de l'estiu de l'any 1937, el nombre d'evacuats no serà mai inferior als 3.500 refugiats, és a dir, un 6% del total de la població de la comarca.

L'abril de 1938, hi haurà un nou creixement de desplaçats com a conseqüència de l'ofensiva de l'exèrcit franquista i l'ocupació de Lleida, Gandesa i Vinaròs. Catalunya quedava aïllada de la resta de l'Espanya republicana.

L'estiu de 1938, els efectes de la batalla de l'Ebre provocaran la fugida d'una nova massa de població civil. El mes d'agost, hi havia a Tarragona més de 8.000 refugiats, és a dir, un 26% del total de la població. A la resta de la comarca, n'hi haurà 240 a Vila-seca, 165 a Torredembarra, 150 a la Canonja, 140 a Constantí, i així en quantitats més reduïdes en la resta de pobles.

L'estiu de 1938, la situació de la rereguarda catalana era extremadament crítica i els refugiats, llevat de la subvenció de la Generalitat, del minso racionament oficial de pa i llegums i de l'allotjament, poca cosa podien esperar de més. Les atencions només es podien centrar en el nens. A l'actual col·legi de l'Ensenyança, anomenat Grup Escolar Eliseu Reclús, per exemple, la Comissió Internacional d'Ajuda als Nens Refugiats d'Espanya (fons anglesos i nord-americans), atenia 500 nens.

Quins efectes havien de tenir aquestes onades humanes de població desplaçada sobre la moral de la rereguarda? A finals de 1936 i en els primers mesos de 1937, els refugiats extremanys i andalusos ja parlaven de repressions ferotges i de vivències terribles. No obstant, l'enemic encara era molt lluny. A partir del mes d'abril de 1938, però, com a conseqüència de la ruptura del front d'Aragó, arribaran a la comarca noves masses de refugiats, però en aquest cas els evacuats eren una mostra feaent d'una guerra que inexorablement s'acostava a Tarragona, ara els desplaçats també parlaven català. Lluís de Salvador narra les impressions d'aquells dies:

«L'arribada d'evaquats que més impressió causà al poble tarragoní, fou la que es va produir a les primeries del mes d'abril de 1938 (...). Per la Rambla de Pau Iglesias la caravana dels evaquats resultava una cosa impressionat i fins tràgica, car tots ells portaven a la cara les doloroses impressions d'aquells dies d'angoixa i de fatiga (...) La sensació depriment que el poble tarragoní experimentà amb motiu del pas dels evaquats aragonesos es centuplicà i es féu molt més pregona. La raó és senzilla: ara ja no eren persones de parla forastera les que fugien de l'azot feixista Tarragona enllà. Ara eren gent catalana de Ribarroja, de Gandesa, de Mora d'Ebre, ... No és necessari amagar que un estat de coses tan greu commocionà vivament el veïnat i s'inicià un fort corrent de pessimisme».

La crítica situació de la rereguarda empitjorà encara més quan la ruptura del front de l'Ebre, el mes de novembre, provocà la fugida de la darrera massa de refugiats, aproximadament 40.000 aragonesos i 130.000 catalans de les zones ocupades.

Enmig de tot plegat, cal reconèixer l'ingent esforç realitzat per un poble que, en la mesura de les seves limitades possibilitats, intentarà resoldre els múltiples problemes que plantejava l'acolliment d'aquesta gran massa de refugiats.

Els bombardejos

No em referiré aquí a aquest tema, atès que ja està tractat a l'article anterior, tanmateix només afegir que la por desfermada pel bombardejos sistemàtics provocarà la fugida de molts ciutadans i el pànic desmoralitzarà progressivament una societat que acabarà anhelant la fi de la guerra.

Mobilització militar general

L'apremiant i creixent necessitat de mobilitzar homes per organitzar les brigades del nou exèrcit popular, que s'estrenarà sense gaire èxit en les ofensives republicanes del front d'Aragó durant l'estiu de 1937, esdevindrà un altre dels factors de la por i la desmoralització de la rereguarda. La partida dels nois cap al front deixava les famílies afectades en un estat d'angoixa davant els perills que amenaçaven els marits, germans o fills. Una inquietud que s'estenia per la rereguarda i que havia d'augmentar progressivament a mesura que s'anaven coneixent les notícies negatives dels fronts, els comunicats de les baixes i les crides de noves quintes. En aquesta conjuntura adversa, el fenomen dels emboscats, és a dir, aquells homes que s'ocultaran per defugir la incorporació a files, adquirirà una significació especial, tant per a les famílies dels allistats i les organitzacions antifeixistes com per a les autoritats republicanes.

Durant la primavera de l'any 1937, es formalitzarà la mobilització militar dels homes compresos entre els 22 i els 24 anys. A partir d'aquell estiu seran cridades les quintes corresponents als joves de 19, 20, 21, 25 i 26 anys. L'any 1938, les creixents necessitats militars de la República obligaran a decretar una mobilització cada vegada més general. Entre finals de juliol i principis de novembre, l'exèrcit de la República enquadrava ja tots els homes útils que anaven des de la tristament famosa quinta del biberó fins als reservistes madurs de 40 anys. Fins i tot, l'11 de novembre de 1938, en ple replegament de l'exèrcit republicà, encara s'intentarà mobilitzar els majors de 40 anys per portar a terme treballs de fortificació i col·laboració en diferents serveis auxiliars.

L'estudi de les lleves registra una mitjana d'un 15% d'emboscats i d'un 8,3% de destinats a serveis auxiliars, és a dir que d'una manera legal o il·legal més d'un 23% no anaven al front. Les queixes no es faran esperar:

«L'hospital de sang de la nostra ciutat i altres cossos sanitaris de l'exèrcit no poden ésser caus d'emboscats que al conèixer la mobilització de les seves lleves s'han convertit en aficionats a practicants. Si cal donarem noms».

D'altra banda, les crítiques també s'adreçaran contra tots aquells joves declarats inútils, especialment els *«que quan és hora d'ingressar a la caserna pateixen dels nervis, l'estómac no els funciona i el cap no els rutlla normalment».*

L'estiu 1937 es registrarà un fet insòlit en temps de guerra però alhora també prou il·lustratiu: hi haurà una manifestació de dones. Mares, germanes i promeses de joves mobilitzats —amb una pancarta que condemnava el feixisme i els emboscats— es queixaran davant l'alcalde i el comandant militar del gran nombre d'emboscats que no s'incorporen i reclamaran la igualtat de deures per a tots. Es denunciarà diferents *«casos de fills dels més importants industrials de la ciutat que sota la capa*

Dolors Martí Domènech amb els seus fills. Fou l'única dona que durant la Guerra Civil va ocupar un càrrec públic a Tarragona. Marxà cap a l'exili el gener de 1939. Font: Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona (AHCT).

d'antifeixistes» han aconseguit defugir la seva incorporació al front.

Una discriminació que beneficiava i deixava a la rereguarda a alguns homes amb una certa formació —funcionaris, empleats, oficinistes,..— o bé els fills de famílies benestants que conservaven encara bona part de la seva influència. La protesta serà protagonitzada, bàsicament, per les dones. Així ho manifestava Maria Perelló a les pàgines de *Llibertat*:

«No volem emboscats de cap mena, ni «xòfers» d'ocasió, ni empleats de Municipi, ni malalts que saben passejar-se tots els vespres per la Rambla amb els pantalons ben planxats i el cap extraordinàriament lluent, després d'haver treballat les set hores tranquil·lament. No volem emboscats de cap mena. Tots els homes al front. Curts de talla? Estrets de pit? Nerviosos de perill? Vista curta? És hora d'ésser mascles i no femelles esporugides davant la guerra! (...) Les dones de Tarragona, sense escarafalls, hem de declarar la guerra a tots aquells que fan el «tonto» per no anar a soldat».

Malgrat la reacció del govern republicà contra els emboscats, l'estiu de l'any 1938, les autoritats municipals estaven cada cop més desmotivades. El 4 d'octubre de 1938, el cap del Centre de Reclutament Militar es queixarà que ja feia deu mesos que reclamava als ajuntaments de la província la documentació corresponent a les lleves de 1938 i 1939. Els ajuntaments de Creixell, els Garidells, els Pallaresos, Perafort, la Pobla de Mafumet i la Pobla de Montornès ni tan sols contestaran els requeriments de l'organisme militar. S'adoptaran repressàlies contra els familiars d'aquells que defugien la incorporació. En alguns pobles de la comarca, les sancions imposades més comunes seran la retirada de la targeta de racionament, la imposició de multes i en alguns casos la detenció transitòria dels pares.

D'altra banda, cap a la tardor de l'any 1938, quina era l'actitud, les preocupacions i les pors dels soldats destinats al front? Basant-nos en la correspondència que enviaven a casa els soldats destacats al front, es poden assenyalar una sèrie de constants que es repeteixen amb considerable freqüència. En primer lloc, les pèssimes condicions higièniques en què vivien els soldats esdevindrà un dels temes més citats. Un soldat de Vilaseca destinat al front de l'Ebre explica a la seva muller que el seu cos ja sembla «*un criadero porque creo que no hay otra clase de bichos para recojer*». En el mateix sentit, s'expressava un veí de la Secuita destinat a la 21 Brigada Mixta del front de Guadalajara: «*En el vatallon que estoy ay muchos casos de sarna y todos los dias estamos dandoles con una pomada que esta echa de azufre y esto viene por que no te puedes lavar mucho la ropa por falta de jabón*».

A més de comunicar aquestes deficiències o necessitats que podríem considerar com a més primàries o biològiques —higiene, menjar, roba...—, dues de les grans preocupacions dels soldats seran els perills que corren les seves famílies a la rereguarda a causa dels bombardejos i el desig que finalitzi la guerra.

Malgrat la censura, en algunes cartes es desprèn la sensació d'haver-se perdut el sentit de la lluita i de reconèixer la desvirtuació dels objectius primers que portaren aquests homes a les trinxeres. Un soldat de la Secuita destinat al front de Guadalajara relata a la seva esposa el greu desabastiment de les ciutats de la rereguarda del front central i explica com en un control foren requisats dos quilos de patates adquirits «il·legalment» per unes dones, mentre que uns privilegiats que anaven en cotxe passaren sense problemes amb dos sacs. Davant d'aquests greuges, el soldat es pregunta «*por que estamos luchando, para el pobre o para tener otros burgueses mas malos, es que si uno está pensando con esto no se a donde se puede llegar*».

Moral de resistència oficial contra desmoralització popular

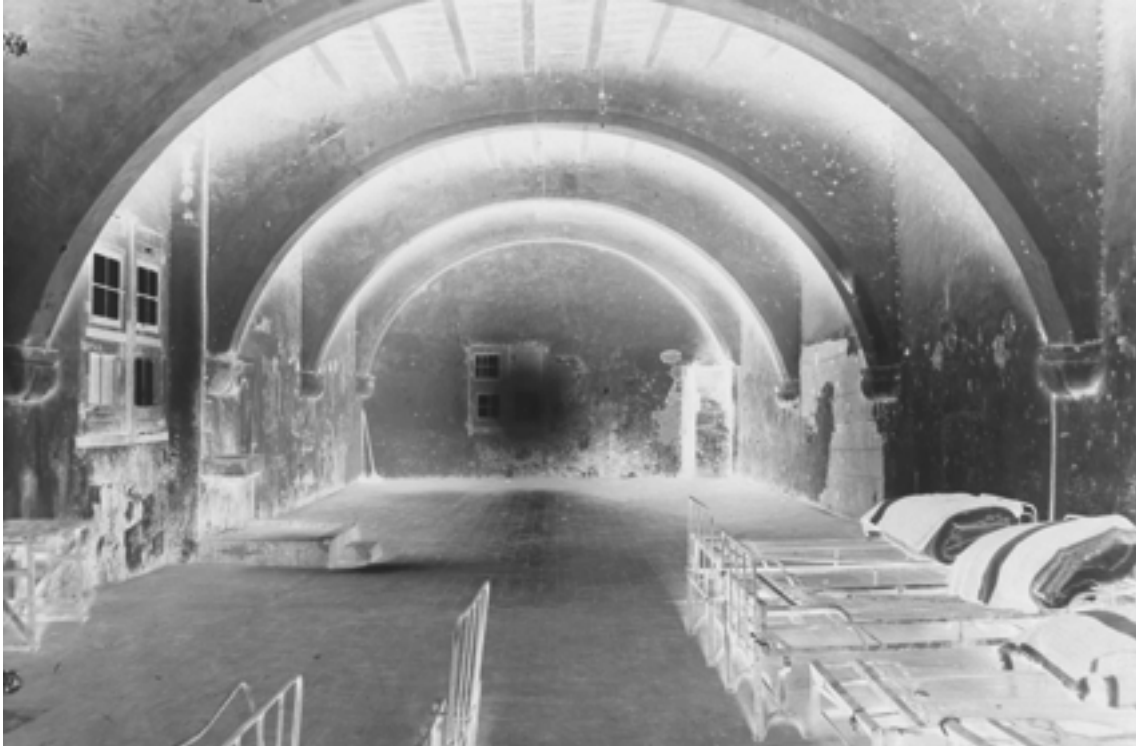
A finals de 1937, l'evolució adversa de les operacions bèl·liques, les contínues mobilitzacions de lleves, el pànic creat per les bombes de l'aviació, l'afluència de refugiats i el desabastiment de la població, esdevindran constants que aniran empitjorant progressivament i amb una intensitat creixent fins a l'entrada de les tropes franquistes. A finals de 1937, la desmoralització que regnava a la rereguarda ja era clarament perceptible, i encara faltava un any.

Un informe manuscrit anònim titulat «*Situació a la rereguarda*», que vaig trobar entre la documentació de la Presidència de la Generalitat, reflecteix l'ànalisi de la situació dels dirigents polítics d'ERC.

«La situació general de la rereguarda es complexa i difícil. Per actuar sobre la rereguarda no n'hi ha prou amb el látigo de l'Ordre Public: és necessari inspirar fe, confiança, atreure la simpatia de la gent, estar en contacte amb l'opinió del carrer i tenir cura de no crear situacions desesperades, com la dels proveïments. Concretament, a Catalunya, l'opinió no s'enlaire parlant-li el llenguatge dels que no viuen ni coneixen Catalunya. El nostre poble té una gran sensibilitat i es dona compte de que manquen orientacions clares. Pateix cada dia més els efectes de la manca de queviures, de la mobilització i del desordre administratiu».

Enfront de l'evident i progressiva desmoralització de la rereguarda, l'acció del govern Negrín seguirà la política de resistència propugnada pel PCE i que es materialitzarà en el control de la població mitjançant la repressió policial i judicial i l'enduriment d'una censura sobre la premsa, la ràdio, el correu i el telèfon.

Pel que fa a la repressió policial, s'intensificarà la campanya després del fracàs de l'ocupació de Terol i la contraofensiva

Imatge de la Presó de Pilats, a l'actual torre del Pretori. Font: Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona (AHCT).

franquista de la primavera de 1938. El nombre creixent de detencions dutes a terme pels agents del Servicio de Inteligencia Militar (SIM) i de la policia augmentaran espectacularment a inicis d'estiu de 1938, coincidint amb la preparació de l'ofensiva republicana que havia de travessar l'Ebre.

Tanmateix, segons Rafael Tasis, «*les detencions es feien molt sovint a la babalà*» i els agents del SIM se significaren per una acció envoltada del misteri i per la impunitat que encobria la pràctica de la tortura en els interrogatoris i la brutalitat que exercien sobre els presoners, en les famoses txeques. La duresa de la repressió era la lògica resposta d'un estat en guerra que ja només podia lluitar aferrissadament per endarrerir al màxim el dia de la derrota, però aquesta acció exagerada i sovint indiscriminada provocarà una profunda sensació d'inseguretat i terror en molts ciutadans de la rereguarda.

Ben aviat, l'acció prepotent dels guàrdies d'assalt que depenien del govern central provocarà les queixes de les autoritats municipals tarragonines. *Diari de Tarragona* comentava el «*lio padre*» que organitzaven els guàrdies dels controls, ja que no entenien els documents redactats en català. A més, en molts casos, es negaven a reconèixer la validesa dels documents.

Pel que fa a la repressió judicial, el 6 de maig de 1938 es creava a Tarragona el Tribunal Especial de Guàrdia. Tenien un procediment excepcional d'urgència i estaven sota la influència del SIM. Per tant, segons R. Tasis es van cometre «moltes barrabassades». Des del mes de maig fins al mes de desembre de 1938, el Tribunal condemnarà a fortes penes de reclusió en camps de treballs a 21 persones per alta traïció i 10 per derrotisme. També es dictaran 180 condemnes de presó per delictes relacionats amb les subsistències (preus abusius, adulteració d'aliments, ocultació de queviures...) i s'imposaran multes per valor d'un milió de pessetes.

Com a conseqüència d'aquesta repressió que queia sobre una rereguarda cada cop més militaritzada i desmoralitzada, la presó de Pilats arribarà a la xifra màxima de presos de tota la guerra, prop de 500 reclusos. L'església de la Trinitat haurà de ser utilitzada com a dipòsit de reclusos. Ara bé, malgrat la repressió policial i judicial que perseguia i condemnava el derrotisme, en la intimitat, la percepció col·lectiva de la derrota s'estenia ràpidament.

A la primavera de 1938, la ruptura de la línia del front d'Aragó i l'ocupació franquista de Lleida i de Vinaròs deixava Catalunya aïllada de la resta de territoris controlats per la República i es convertia en una zona de guerra. En aquesta situació adversa, la prioritització de les necessitats imposades per les operacions bèl·liques atorgava a les autoritats militars una preeminència per sobre de les autoritats civils i dels dirigents sindicals. L'estiu de 1938, un conseller municipal es manifestarà clarament contra la prepotència de les autoritats militars pel que fa a l'acaparament de proveïments i el consegüent desabastiment de la població.

L'alcalde i els consellers municipals admeten «moltes topades» amb els caps militars, «havent arribat a situacions de veritable tivantor per voler mantenir la posició que corresponia a l'autoritat de l'Ajuntament». La freqüència i la intensitat d'aquestes friccions no només es mantindrà sinó que augmentarà davant la manca gairebé absoluta de queviures fins a l'entrada de les tropes franquistes. En els pobles de la comarca es registraran fets similars. L'alcalde de Vilallonga demanarà per carta al Comissari de la Generalitat que reclami als militars la devolució d'una vaca lletera requisada per l'Hospital Base de l'Exèrcit de l'Ebre, la llet de la qual era dedicada als biberons dels infants i els malalts del poble. L'Ajuntament del Morell redactarà un informe en el qual es relacionarà l'expoliació de béns municipals per part dels militars: quatre màquines d'escriure,

el projector de cine i les ocupacions de deu cases i locals, així com del Grup Escolar. Tot plegat, però, cal entendre aquests fets com a conseqüència de l'actitud d'un nombrós exèrcit en retirada i camí de la derrota final.

Per a Manuel Cruells, després del fracàs de l'última ofensiva republicana a la batalla de l'Ebre, l'exhausta població de la rereguarda ja donava la guerra per perduda.

«La població catalana estava cansada d'aquella guerra, molts la veien ja perduda per part dels republicans i preveïen una situació catastròfica en particular respecte a Catalunya. Els catalans, en general, passaven gana, anaven mal dormits pels bombardejaments continus, estaven extenuats i sentien que els sacrificis que se'ls volien encara exigir o imposar eren estèrils (...). La veritat és, i que ningú no vingui amb triomfalismes nostàlgics, que a les darreries d'aquella tardor i a principis d'aquell hivern del 1938, la majoria de la població catalana ho hauria acceptat tot menys la continuïtat d'aquella guerra».

Cloenda

El 15 de gener de 1939, l'exèrcit franquista ocupa Tarragona i quatre dies més tard ja han traspasat l'última resistència republicana a la comarca, establerta al llarg de la línia del riu Gaià. La guerra s'havia acabat, començava una ferotge represiò i un llarg i gris període de 40 anys de derrota.

L'estiu de l'any 1938, quan ja només faltaven sis mesos per a l'acabament de la guerra, quan es lluitava aferrissadament a la batalla de l'Ebre, la rereguarda estava completament demoralitzada. Perduda ja tota esperança de victòria, entre la població ja no quedaven forces per a continuar resistint, només es desitjava la fi de la guerra, encara que aquesta, per a molts, comportés la derrota i, en molts casos, l'exili.

Bibliografia de referència

- PIQUÉ PADRÓ, Jordi. *Revolució i guerra civil al Tarragonès (1936-1939)*. Publicacions de la Diputació de Tarragona, «Història del Camp de Tarragona. El Tarragonès», Tarragona, 1989, pàgs. 223-252.
- PIQUÉ PADRÓ, Jordi. *Revolució i guerra civil a Tarragona (1936-1939)*, Ajuntament de Tarragona i Nou Diari, «El segle XX a Tarragona», Tarragona, 1995, pàgs. 105-120.
- PIQUÉ PADRÓ, Jordi. *L'assistència social i hospitalària a Tarragona durant la guerra civil (1936-1939)*, Publicacions de la Diputació de Tarragona, «El temps sota control. Homenatge a F.Xavier Ricomà i Vendrell», Tarragona, 1997, pàgs. 457-473.
- PIQUÉ PADRÓ, Jordi. *La crisi de la rereguarda. Revolució i guerra civil a Tarragona (1936-1939)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat i Diputació de Tarragona, 1998, 697 pàgs.
- PIQUÉ PADRÓ, Jordi. *Vida quotidiana a Tarragona durant la guerra civil*. Publicacions de l'Ajuntament de Barberà del Vallès, «Actes de les II Jornades sobre guerra civil i franquisme a Catalunya». Barberà del Vallès, 1998, pàgs. 111-138.
- PIQUÉ PADRÓ, Jordi. *Vida a la rereguarda: Tarragona (1936-1939)*. Publicacions de l'Ajuntament de Barberà del Vallès, «Actes de les III Jornades sobre guerra civil i franquisme a Catalunya». Barberà del Vallès, 1999, pàgs. 51-64.
- PIQUÉ PADRÓ, Jordi; SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep (coords.): *Guerra Civil a les comarques tarragonines (1936-1939)*. Tarragona, Publicacions del Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver del Camp de Tarragona, 1999, 355 pàgs.
- PIQUÉ PADRÓ, Jordi: «La Cooperativa Popular de l'any 1937», *Butlletí de Setmana Santa de la Germandat de Nostre Pare Jesús de la Passió*, (Tarragona, 2000).
- PIQUÉ PADRÓ, Jordi: *Dolors Martí i Domènech: L'única dona que exercí un càrrec públic a Tarragona durant la guerra civil* Publicacions del Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver del Camp de Tarragona, Tarragona, 2003 pàgs. 171-198
- PIQUÉ PADRÓ, Jordi. «L'entrada de les tropes franquistes a Tarragona», *El Temps*, 1022 (València, 2004).
- PIQUÉ PADRÓ, Jordi: «L'entrada de les tropes franquistes a Tarragona (15 de Gener de 1939)», a: *Robert Capa. Tragèdia republicana al final de la Guerra*

JORDI PIQUÉ PADRÓ

Civil Espanyola. El reportatge fotogràfic del 15 de gener de 1939, Vilafranca del Penedès: Edicions Andana, 2006, pp. 131-133.

PIQUÉ PADRÓ, Jordi: «Hambre y bombas sobre Tarragona», a: *200 años de Historia de Tarragona*. Tarragona, Diari de Tarragona, 2009.